

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش علوم قرآن و حدیث

عنوان

بایدها و نبایدها در اشاعه فرهنگ عاشورا

استاد راهنما

دکتر پروین بهارزاده

دانشجو

سیده طیبه حسینی

اسفند ماه سال ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش علوم قرآن و حدیث

عنوان

بایدها و نبایدها در اشاعه فرهنگ عاشورا

استاد راهنما

دکتر پروین بهارزاده

استاد مشاوره

دکتر فاطمه علائی رحمانی

دانشجو

سیده طیبه حسینی

اسفند ماه سال ۱۳۹۰

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به

دانشگاه الزهراء (س) است

تقدیم به :

همه کسانی که بی درنگ از اقصی شهر آمدند تا قوم خویش را به تبعیت از
رسولشان فراخوانند.

تشکر و قدردانی :

برخود فرض می‌دارم مراتب تقدیر خود را از زحمات بی‌دریغ خانواده‌ام
مخصوصاً پدر و مادر و مادر بزرگ عزیزم و خواهر کوچکم "زکیه حسینی"
و همچنین دوست دیرروز، امروز و فردا سرکار خانم "صدیقه غفوری" را
بجا آورم.

و سپاس‌گذارم از راهنمایی‌های شفیقانه سرکار خانم دکتر "پروین بهارزاده" و
سرکار خانم دکتر "فاطمه علائی رحمانی" که بدون پشتوانه علمی ایشان این
حرکت به انجام نمی‌رسید. این پایان نامه واجد کاستی‌هایی است که متوجه شخص
نگارنده است.

چکیده

در دوران تاریخی نهضت‌های زیادی به وقوع پیوسته است؛ اما تنها نهضت عاشورا است که در طول اعصار از یک جریان تاریخی فراتر رفته و به یک فرهنگ تبدیل گشته است. تأثیر این فرهنگ هرچند در میان شیعیان ملموس‌تر به نظر می‌رسد؛ اما این فرهنگ مقدس، منحصر به گروه یا ملت خاصی نیست، بلکه پیام‌های آن تمام ملل را در نوردیده و بر انسانهای آزاده تأثیر گذاشته است. مهم‌ترین نماد و شعایر بی‌نظیر این فرهنگ در عزاداری سیدالشهداء جلوه‌گر است. مع الاسف دوران گذشته در اثر عوامل متعدد انحرافات چند در سنت عزاداری پدید آمده که از تأثیرات فرهنگی و ارزشی آن فرو کاسته است. این انحرافات هم در محتوای روضه‌خوانی و نیز شیوه برگزاری آیین عزاداری را متأثر ساخته است. آنچه محتوا را از مسیر اصلی منحرف ساخته، اشاعه رویکرد مسیحانه و رویکرد تقدیرگرایانه و نیز رویکرد تاریخ‌وصفی صرف و نپرداختن به رویکرد طبیعی و انسانی است. انحرافات که در آیین عزاداری ایجاد شده است، غالباً از روایات ناصحیح، کتب نامعتبر و یا مدرنیته شدن فرهنگ در عصر معاصر، نشأت گرفته است؛ از جمله این انحرافات؛ شیوع قمه زنی، استفاده از ابزار و آلات نامتعارف، ورود سبک پاپ و غلبه شور بر شعور در مداحی‌ها است. پیدایش این آسیب‌ها از سوی گروهی خاص به وجود نیامده است، بلکه دخل و تصرف عامه مردم در شیوه برگزاری عزاداری و کوتاهی، کناره‌گیری و سکوت برخی از علماء و متخصصان دین و نیز دخالت دشمنان و ستیزه‌گران نهضت عاشورا در روند تخریب فرهنگ عاشورا مؤثر بوده است. تمامی پیروان نهضت عاشورا به نوبه خود می‌توانند در بازسازی اشاعه فرهنگ عاشورا نقشی برعهده گیرند، لذا این مسئولیت، برعهده هر فرد مکلف است؛ اما از آنجایی که علماء، دولت اسلامی و رسانه‌های جمعی مهم‌ترین مصلحان این فرهنگ به شمار می‌آیند؛ این عده مسئولیتی مضاعف و رسالت دینی شاخص و متفاوت از سایرین به عهده دارند.

کلید واژه : اشاعه، فرهنگ عاشورا، عزاداری، روضه‌خوانی، تحریف، آفات.

فهرست مطالب

۱- کلیات

مقدمه	۲
۱-۱ طرح پژوهش	۴
۱-۱-۱ تبیین مسأله پژوهش	۴
۱-۱-۲ سؤال‌های پژوهش	۵
۱-۱-۳ فرضیه‌ها	۵
۱-۱-۴ پیشینه تحقیق	۶
۲-۱ شرح مفاهیم و اصطلاحات	۷
۲-۱-۱ معنای "تحریف"	۸
۲-۱-۲-۱ تحریف در لغت	۸
۲-۱-۲-۲ تحریف در اصطلاح	۹
۲-۱-۲-۳ انواع تحریف	۹
۲-۱-۳-۱ تحریف لفظی	۱۰
۲-۱-۳-۲ تحریف معنوی	۱۰
۲-۱-۴-۱ عوامل تحریف	۱۰
۲-۱-۴-۲ عوامل داخلی	۱۰
۲-۱-۴-۳ عوامل خارجی	۱۱
۲-۲-۱ معنای اشاعه	۱۲
۳-۲-۱ معنای "فرهنگ"	۱۳

- ۱۳-۱-۳-۲-۱- معنای لغوی فرهنگ.....
- ۱۴-۲-۳-۲-۱- تعریف اصطلاحی فرهنگ.....
- ۱۶-۳-۳-۲-۱- انواع فرهنگ
- ۱۶-۱-۳-۳-۲-۱- فرهنگ مادی.....
- ۱۶-۲-۳-۳-۲-۱- فرهنگ معنوی.....
- ۱۷-۴-۲-۱- معنای "عزاداری"، "مرثیه خوانی" و "روضه خوانی".....
- ۱۸-۱-۴-۲-۱- عزاداری.....
- ۲۰-۱-۱-۴-۲-۱- پیشینه عزاداری
- ۲۴-۲-۱-۴-۲-۱- فلسفه عزاداری.....
- ۲۴-۲-۴-۲-۱- مرثیه خوانی.....
- ۲۶-۳-۴-۲-۱- روضه خوانی.....
- ۲۶-۱-۳-۴-۲-۱- وجه تسمیه "روضه خوانی".....
- ۲۷-۲-۳-۴-۲-۱- کتاب روضه الشهداء ملاحسین کاشفی.....
- ۳۰-۵-۲-۱- فلسفه قیام
- ۳۵-۱-۵-۲-۱- بینش دنیاگرایی و حکومت طلبی امام حسین (علیه السلام).....
- ۳۸-۲-۵-۲-۱- تمام شدن حجت بر کوفیان و تاریخ.....
- ۳۹-۳-۵-۲-۱- تفاوت در مشرب.....
- ۴۱-۴-۵-۲-۱- قیام دسته جمعی.....
- ۴۲-۶-۲-۱- تأثیر عزاداری در سیر تاریخی.....

۲- رویکردهای مختلف به قیام عاشورا (آسیب‌ها و تهدیدها)

- مقدمه ۵۱
- ۱-۲- رویکرد مبتنی بر بینش مسیحانه ۵۲
- ۱-۱-۲- پیشینه قرائت مسیحانه ۵۷
- ۲-۱-۲- گریه برای شفاعت ۵۸
- ۳-۱-۲- غلو در مظلومیت ائمه و ستمگری بی‌امیه برای گریاندن ۶۲
- ۲-۲- رویکرد مبتنی بر بینش تقدیرگرایانه ۶۵
- ۱-۲-۲- تأکید بر خوابهای ائمه مخصوصاً امام حسین (علیه السلام) ۶۶
- ۲-۲-۲- تأکید بر عزاداری انبیاء سلف بر امام حسین (علیه السلام) ۶۷
- ۱-۲-۲-۲- عزاداری آدم (علیه السلام) ۶۸
- ۲-۲-۲-۲- عزاداری نوح پیامبر (علیه السلام) ۶۸
- ۳-۲-۲-۲- عزاداری موسی و خضر (علیهما السلام) ۶۹
- ۴-۲-۲-۲- عزاداری ابراهیم (علیه السلام) ۶۹
- ۵-۲-۲-۲- عزاداری زکریا (علیه السلام) ۶۹
- ۶-۲-۲-۲- عزاداری عیسی (علیه السلام) ۷۰
- ۷-۲-۲-۲- سیر پیامبر (صلی الله علیه و آله) به کربلا ۷۰
- ۸-۲-۲-۲- سوگواری حضرت فاطمه (سلام الله علیها) ۷۱
- ۹-۲-۲-۲- ارزیابی روایات ۷۱
- ۱-۹-۲-۲-۲- نقد سندی ۷۲

- ۷۶ ۲-۲-۲-۹-۲- نقد محتوایی روایات
- ۷۷ ۲-۲-۲-۹-۳- تبیین تاریخی
- ۷۸ ۲-۳- رویکرد مبتنی بر تاریخ نقلی
- ۷۹ ۲-۳-۱- آفات تاریخ وصفی
- ۸۰ ۲-۳-۱-۱- جعل و تحریف تاریخ
- ۸۰ ۲-۳-۱-۲- قرائت‌های گوناگون از یک حادثه تاریخی
- ۸۹ ۲-۴- رویکرد انسانی، فرهنگی و طبیعی
- ۸۹ ۲-۴-۱- ویژگی‌های رویکرد انسانی، فرهنگی و طبیعی
- ۹۰ ۲-۴-۲- تحلیل و تبیین رویکرد انسانی و فرهنگی قیام عاشورا

۳- بازشناسی نشانه‌های بدعت و تحریفات در حوزه اشکال و نمادهای برگزاری

مراسم عاشورا

- ۹۶ مقدمه
- ۹۷ ۳-۱- دگرگونی اخبار و افسانه سرایی در فرهنگ شفاهی عاشورا
- ۹۸ ۳-۱-۱- شیوه‌های نادرست عزاداری:
- ۳-۱-۱-۱- شیوع آلات مختلف برای عزاداری (زنجیر زنی، قمه زنی، نخل، علم، سنج، شیپور و ...)
- ۹۹ ۳-۱-۱-۲- تعزیه
- ۱۰۷ ۳-۲- اشاعه ناصحیح در گفتار و رفتار:
- ۱۰۹ ۳-۲-۱- رواج کفر گویی و گرافه گویی
- ۱۱۰ ۳-۲-۲- تعبیر زبان حال و قال

- ۱۱۳..... ۳-۲-۳- تزئین مجالس عزاداری با تصاویری از چهره ائمه
- ۱۱۴..... ۴-۲-۳- شیوع خود زنی و برهنگی
- ۱۱۵..... ۵-۲-۳- غلبه شور و هیجان بر معرفت و شناخت
- ۱۱۶..... ۶-۲-۳- آسیب‌ها

۴- عوامل و موانع تخریب در فرهنگ عاشورا (تخریب‌گران و اصلاح‌گران)

- ۱۱۸..... مقدمه
- ۱۱۹..... ۱-۴ عوامل تخریب
- ۱۲۰..... ۴-۱-۱-۱- مدرنیته شدن جوامع و نتایج آن بر فرهنگ عاشورا
- ۱۲۱..... ۴-۱-۲- ورود افراد غیر کاردان به حوزه دین و ترویج عزاداری به شیوه‌های عوامانه
- ۱۲۳..... ۴-۱-۲-۱- بزرگنمایی یک جانبه و غفلت از حقایق
- ۱۲۴..... ۴-۱-۲-۲- بکارگیری سبک‌های مبتذل موسیقی
- ۱۲۵..... ۴-۱-۲-۳- غفلت از نگرش معرفت شناختی از منظر برون دینی
- ۱۲۶..... ۴-۱-۲-۴- غفلت از ساختار اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی جامعه عرب
- ۱۲۷..... ۴-۱-۲-۵- عدم تفکیک روایات سره از ناسره
- ۱۲۸..... ۴-۱-۳- سکوت یا تأیید علما
- ۱۳۰..... ۴-۱-۳-۱- تسامح در ادله
- ۱۳۱..... ۴-۱-۳-۱-۱- روایات ثواب گریستن بر امام حسین (علیه السلام)
- ۱۳۳..... ۴-۱-۳-۲- ارزیابی سندی و متنی روایات
- ۱۳۹..... ۴-۱-۳-۲- وسواس در عمل و افراط در احتیاط
- ۱۴۰..... ۴-۱-۳-۳- عوام زدگی و ترس از عوام

- ۱۴۳.....۴-۱-۴- مذهب ستیزی و بیدادگری حاکمان
- ۱۴۷.....۲-۴- موانع تخریب
- ۱۴۷.....۱-۲-۴- نگرش منتقدانه و مبارزه اصلاح گرایانه
- ۱۵۲.....۲-۲-۴- مشکلات اصلاح گرایان در بازسازی فرهنگ عاشورا
- ۱۵۴.....۳-۲-۴- راهکارهای مبارزه با اشاعه نامطلوب فرهنگ عاشورا
- ۱۵۵.....۱-۳-۲-۴- اقدامات جدی علماء و نخبگان
- ۱۵۶.....۱-۱-۳-۲-۴- شناسایی کتب تاریخی و مقاتل نامعتبر و مغرضانه
- ۱۵۷.....۲-۱-۳-۲-۴- تقویت و غنی سازی مطالعات تاریخی در حوزه های دینی
- ۱۵۸.....۳-۱-۳-۲-۴- تلاش جدی برای تقلیل نقش عوام در فهم و ترویج دین
- ۱۵۹.....۴-۱-۳-۲-۴- اطلاع رسانی طریق سخنرانی نسبت به آسیب های احتمالی
- ۵-۱-۳-۲-۴- نگارش کتابهای محکم و متقن در کارکردها علل و بسترهای مناسب
- ۱۶۱.....اشاعه فرهنگ عاشورا
- ۱۶۲.....۲-۳-۲-۴- معاونت دولت اسلامی با اصلاح گران
- ۱۶۴.....۳-۳-۲-۴- حمایت رسانه های جمعی از اندیشه های مصلحانه
- ۱۶۷.....جمع بندی و نتیجه گیری
- ۱۶۹.....پیشنهادات
- ۱۷۲.....پیوست
- ۱۷۹.....منابع و مأخذ

فصل اول

کلیات

مقدمه

مصائبی که در حادثه عاشورا اتفاق افتاد تنها از یک صبح تا به عصر به طول انجامید. اما نتایج و آثار آن، سال‌ها و قرن‌هاست که در جریان است. اولین کسانی که از این حادثه تأثیر پذیرفتند، اهل بیت امام حسین (علیه السلام) هستند. این خاندان و در رأس آنها حضرت زینب (سلام الله علیها) و امام زین العابدین (علیه السلام)، حقیقت را با گلوله‌های آتشین کلمات، نه تنها به مردم زمان خویش بلکه به گوش جهانیان در نسل‌ها و قرن‌های بعد از خود رساندند و در تاریخی که مردمان آن در خوابی مرگوار به سر می‌بردند؛ بیدار باش دادند تا جاهلان را بر جهل خویش واقف سازند. انقلاب‌هایی که بعد از قیام امام حسین (علیه السلام) اتفاق افتاد، تأثیرات این واقعه را تأیید می‌کند. قیام عاشورا نه تنها حاکمان آن عصر را رسوا ساخت، بلکه در هر دوره و زمانی جلادان و ظالمان تاریخ را رسوا می‌کند. بی‌دلیل نیست که تمامی حاکمان و جلادان از یادآوری این قیام رعب و وحشت داشته و دارند. عاشورا، قیامی نیست که زمان بتواند غبار فراموشی را بر آن بنشانند. بلکه فرهنگی‌ست که شیعه و حتی تمامی مسلمانان، خود را با آن فرهنگ به جهانیان

می‌شناسانند. پیروان این فرهنگ با اقتدا به جریان واقعه عاشورا به جهانیان ثابت کردند که مرگ با عزت را به زندگی با ذلت ترجیح می‌دهند.

با تمام تأسف این فرهنگ مقدس از طرف دوستان ناآگاه و دشمنان دسیسه‌گر و دیگر عوامل در طی جریان‌های دگرگونی شده است، اهداف قیامی که پیام آن، جهانیان را به عزت و اقتدار دعوت می‌کرد، جای خود را به اهدافی پست و فرومایه داده است که گویا تنها هدفش، شفاعت امت گناه‌کار، خرسندی و رضایت حضرت زهرا (سلام الله علیها) در بهشت، ریزش گناهان گذشته و آینده؛ بدون تدبیر در فلسفه قیام آن حضرت است. شاخ و برگ دادن به رویدادهای عاشورا، جلوه دادن مسائل حاشیه‌ای با غلو کردن در بیان جریان، به میدان آمدن سبک‌پاپ، ستاره شدن مداحان، به وجود آمدن بازار کسب از طریق هیاهوی بیشتر و تحریک احساسات عاطفی مستمعین و عزاداران و نیز نشان دادن اعمال ناروا، نامطلوب و بعضاً غیر انسانی چهره‌ی ناب این فرهنگ را کم‌رنگ و حتی معکوس نشان داده است.

این پژوهش در نظر دارد:

الف - آفات و تخریباتی که از بینش و اعتقادات مردم سرچشمه گرفته است و نیز تحریفاتی که در کارکردها و اعمال مردم نشأت گرفته است را شناسایی کند.

ب- به بررسی و ارزیابی برخی از احادیث مشکوکی بپردازد که در بین مردم مشهور است.

ج- ناهنجاری‌های مراسم و مجالس عزاداری را مورد آسیب‌شناسی قرار دهد تا معضلات اجتماعی و فرهنگی که مسیر حرکت فرهنگ قیام عاشورا را تغییر داده است؛ مشخص گردد.

د- به شناسایی کسانی که مغرضانه یا بدون غرض در تخریب فرهنگ اصیل عاشورا نقش داشته‌اند، بپردازد.

ح- راهکارهایی را پیشنهاد کند که از دیدگاه نگارنده سازنده است.

امید است که در زمانی نزدیک دانشمندان، پژوهشگران، آگاهان و عالمان دین با کارگیری از راهکارهای مناسب، در جهت بازسازی و ترمیم آنچه که به اشتباه در فرهنگ عاشورا اشاعه یافته به تلاش برخیزند. و شیعیان نیز با تأثیر از حقیقت این مکتب مقدس، پیام عاشورا را به گوش جهانیان رسانده. و حق مطلب این قیام را ادا نمایند.

۱-۱- طرح پژوهش

منظور از طرح پژوهش سلسله مسائلی است که چارچوب پژوهش را تشکیل می‌دهد. در واقع کلیه فصول و بخش‌ها بر طبق طرح پژوهش مسیری معینی را طی می‌کند. تبیین مسئله، پیشینه تحقیق، سوالات و فرضیاتی که پژوهشگر بر اساس آن وارد تحقیق و تفحص می‌شود، زیر مجموعه طرح پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۱-۱-۱ تبیین مسأله پژوهش

در تبیین قیام عاشورا دو نگرش متفاوت وجود دارد:

- ۱- نگاه روایی، نقلی، وصفی که تنها به واقعیت تاریخی می‌پردازد.
- ۲- رویکرد فرهنگی- انسانی و طبیعی که در این نگاه بیشترین تأکید در اهداف و نتایج و الگوپذیری است تا توصیف صحنه تراژدی.

به نظر می‌رسد که در عصر معاصر جنبه تاریخی و نقل‌ها بیش از بایدها و نبایدهای اخلاقی و ارزش‌های انسانی مدنظر قرار گرفته شده است. این رویکرد خصوصاً، اگر با نوعی گزافه‌گویی و غلو همراه شود، می‌تواند به تقویت قشری‌گری و تحجر بیانجامد و تبعاً شخصیت حقیقی امام حسین(علیه السلام) که گوهر و لب این قیام است، پنهان مانده و نه تنها اهداف عاشورا، بلکه تمامی

آرمان‌های ارزشی که ائمه معصومین برای فراموش نشدن آن تلاش کردند، به فراموش سپرده شود. پژوهشگر در این رساله اهداف زیر را مد نظر دارد :

- ۱- بررسی جنبه‌های اجتماعی، مذهبی، اخلاقی و عرفانی قیام عاشورا .
- ۲- آسیب شناسی نحوه عزاداری‌ها و چگونگی بازگویی و باز سازی حوادث کربلا.
- ۳- بازشناسی نشانه‌های بدعت و تحریفات در حوزه اشکال و نمادهای مرسوم بزرگداشت عاشورا .
- ۴- روش‌های فرهنگی مقابله با تحریفات و بدعت‌ها.

۲-۱-۱ سؤال‌های پژوهش

- ۱- چه آفاتی فرهنگ عاشورا را تهدید می‌کند؟
- ۲- عوامل زمینه ساز تحریف و جعل حادثه و تاریخچه قیام عاشورا کدامند؟
- ۳- تخریب گران نهضت عاشورا چه کسانی هستند؟
- ۴- برای جلوگیری از تخریب فرهنگ عاشورا چه راهکارهایی وجود دارد؟

۳-۱-۱ فرضیه‌های پژوهش

- ۱- مهمترین آفاتی که اشاعه صحیح فرهنگ عاشورا را تهدید می‌کند، تحریفات لفظی و معنوی است و عمدتاً در قالب خرافه گوئی و جعل حوادث، بدعت آفرینی در نحوه عزاداری و استفاده از ابزارهای غیر مشروع و ... جلوه می‌کند.
- ۲- قشری گری، تقدس‌گرایی و سطحی نگری در تبیین معرفتی حوادث عاشورا؛ رویکرد نقلی صرف به قیام عاشورا؛ افسانه سرائی و اسطوره پردازی، نگاه عاطفی؛ نه عقلانی به جریان حادثه

عاشورا و از مهمترین عوامل ایجاد تحریف و جعل در گزارش قیام عاشورا بوده است.

- ۳- دشمنان دانا و مغرض (مانند امویان، عباسیان و ...)، دوستان نادان، افراد غیر متخصص و مداحان ناآگاه نسبت به تاریخ اسلام و فرهنگ معارف اصیل اسلامی، برخی از نویسندگان کتب مداحی، ناقلان روایات ضعیف و عمده‌ترین تخریب‌گران فرهنگ عاشورا می‌باشد.
- ۴- تأکید بر فلسفه وجودی این قیام و نیز برنامه‌ریزی دقیق و نظارت از ناحیه روحانیت و افراد آگاه و هوشیار بر نحوه عزاداری‌ها و شناسایی عوامل تخریب‌گر، مهمترین راهکار جلوگیری از تخریب این نهضت می‌باشد.

۴-۱-۱ پیشینه تحقیق

در موضوع قیام عاشورا و شرح رویداد آن کتب زیادی نگاشته شده است. ولی متأسفانه برخی از آنها فاقد بینش علمی روشمند بوده و در جهت ترویج برخی خرافات کوشیده‌اند و در عین حال تعدادی نیز برای تحریک اندیشه‌ها و احساس نیاز به بازنگری آموزه‌های رسیده، بسیار مفید بوده‌اند.

یکی از کتبی که به نقد و بررسی برخی جنبه‌های تحریف شده و برداشت‌های ناصواب از قیام عاشورا پرداخته است "حماسه حسینی" نوشته "شهید مطهری" است و نیز کتاب‌هایی همچون "حسین وارث آدم" اثر "علی شریعتی"، کتاب "تأملی در نهضت عاشورا" نگاشته "رسول جعفریان" از جمله کتبی هستند که قسمت‌هایی از جنبه‌های معرفتی این قیام را مورد بررسی قرار داده‌اند. در باره نگرش‌های مختلف از فرهنگ عاشورا نیز پایان نامه‌های وجود دارد از جمله "مناسک عزاداری و گفتمان کربلا در دین‌ورزی اقشار فرودست شهری" نگاشته جبار رحمانی به راهنمایی دکتر فیاض و مشاوره، دکتر منیژه مقصودی و پایان نامه "اصغر کمالی" با موضوع "